

การตรวจเอกสาร

งานวิจัยและพัฒนาระบบการหาฟาร์มเป็นงานทดลองในพื้นที่เกษตรกร ซึ่งเริ่มด้วยการแจกแจงปัญหาทางการผลิต และเงื่อนไขที่มีผลต่อการตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับการผลิต โดยพิจารณาจากกิจกรรมทั้งหมดในฟาร์ม แล้วนำปัญหาเหล่านั้นมาพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ ซึ่งทำให้แก้ไขปัญหานั้นได้ดีขึ้น และเกิดความเข้าใจกันได้ระหว่างเทคโนโลยีใหม่กับทรัพยากรของเกษตรกร (อาร์นัค 2529, Shaner 1981) การพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อนำไปแก้ไขปัญหานั้นจะต้องทำกันอย่างต่อเนื่อง จนได้เทคโนโลยีใหม่ที่น่าไปปรับใช้กับเกษตรกรในพื้นที่เป้าหมายอย่างจริงจัง (Harwood 1979)

การทดสอบในฟาร์มเกษตรกรที่พัฒนามาเป็นงานวิจัยและพัฒนาระบบการหาฟาร์ม โดยภาพรวมเป็นขั้นตอนที่เชื่อมต่อระหว่างงานวิจัยในสถานที่ทดลองกับงานส่งเสริมและถ่ายทอด โดยงานวิจัยและพัฒนาระบบการหาฟาร์มจัดอยู่ในขั้นตอนของการพัฒนาเทคโนโลยี ซึ่งมีได้เป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบหากแต่เป็นการพัฒนาเพื่อปรับปรุงระบบให้เหมาะสมขึ้น เช่น การปรับปรุงวิธีปลูก การใส่ปุ๋ย การจัดการดินและน้ำและอื่น ๆ ให้เหมาะสมกับสภาพการผลิต ในการพัฒนาหากมีการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบส่วนใดส่วนหนึ่ง จะทำให้มีผลกระทบต่อองค์ประกอบส่วนอื่น ๆ ซึ่งมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องถึงกันและกันได้ (อาร์นัค 2527, Zanstra et al. 1981)

นอกจากนี้คำเกิง และไพโรจน์ (2527), Zanstra et al. (1981), Hogue (1977) ได้กำหนดขั้นตอนของการหางานวิจัยระบบการหาฟาร์มในพื้นที่เกษตรกร ซึ่งมีอยู่ 6 ขั้นตอนดังนี้

1. การเลือกพื้นที่เป้าหมาย เพื่อให้ได้พื้นที่ซึ่งเป็นตัวแทนของพื้นที่เป้าหมายที่วางไว้จริง หากการเลือกพื้นที่ดำเนินการไปได้ดี จะช่วยให้การถ่ายทอดเทคโนโลยีไปสู่เกษตรกรที่เข้าไปซึ่งมีสภาพพื้นที่และความเป็นอยู่ใกล้เคียงกับพื้นที่ที่เลือกดำเนินการทดลองมีความเป็นไปได้ง่ายขึ้น

2. การวิเคราะห์พื้นที่เป้าหมาย เป็นการสำรวจและศึกษาข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับพื้นที่ที่จะดำเนินการทดลอง ได้แก่ ข้อมูลด้านสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ทั้งกายภาพ ชีวภาพ และนิเวศวิทยา เศรษฐกิจสังคม ทรัพยากรที่เกษตรกรมีอยู่ ตลอดจนระบบการปลูกพืชหรือระบบการทำฟาร์ม

3. การวางรูปแบบของระบบการปลูกพืชหรือระบบการทำฟาร์ม เป็นการใช้ประโยชน์จากข้อมูลที่ได้ทำการวิเคราะห์ และวิทยาการองค์ประกอบที่มีอยู่แล้วมาช่วยในการวางแผนการทดลองโดยคำนึงถึงความเหมาะสมและความเป็นไปได้ในพื้นที่เป้าหมาย

4. การทดสอบระบบการปลูกพืชหรือเทคโนโลยีองค์ประกอบ ในพื้นที่เป้าหมายขณะดำเนินการทดสอบอยู่นั้น ต้องมีการรวบรวมและตรวจสอบข้อมูลการทดลองคู่กันไปด้วย เพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการตอบสนองของเกษตรกรต่อวิทยาการที่กำลังทดสอบอยู่ ทำให้ทราบถึงปัญหาและอุปสรรคข้อขัดข้องต่าง ๆ ของระบบ เพื่อจะได้ดำเนินการพัฒนาและปรับปรุงองค์ประกอบนั้นเสียใหม่

5. การประเมินผลก่อนการผลิต เป็นการนำเอาวิทยาการหรือระบบที่ได้ผลดีจากขั้นตอนการทดสอบระบบการปลูกพืช ไปทดสอบในหลาย ๆ พื้นที่ในบริเวณพื้นที่เป้าหมาย โดยดำเนินการร่วมกับหน่วยงานด้านส่งเสริมการเกษตร ในขั้นตอนนี้อาจต้องใช้เวลาปรับปรุงและพัฒนาซ้ำแล้วซ้ำอีกหลายครั้งด้วยกัน จนกว่าการประเมินผลจะได้ผลออกมาว่าเป็นระบบที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ และความเป็นอยู่ที่แท้จริงของเกษตรกรโดยมีระดับความเชื่อมั่นสูงพอสมควร

6. การวางแผนและดำเนินการผลิตแปลงใหญ่ เป็นการนำระบบที่ได้ผลดีหลังจากทำการทดสอบซ้ำในแปลงเกษตรกรทั่วไปในหลายพื้นที่ หากระบบการทำฟาร์มที่ทดสอบซ้ำนี้ได้ผลเป็นที่พอใจ ก็ถึงขั้นการถ่ายทอดเทคโนโลยี โดยเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรจะเข้ามามีบทบาทเต็มที่

ความสำคัญของน้ำในดินต่อพืช

น้ำเป็นสิ่งจำเป็นในการดำรงชีพของพืช ในดินพืชจะมีน้ำเป็นส่วนประกอบอยู่ 70-90% ขึ้นอยู่กับชนิด อายุและส่วนของพืช น้ำที่ให้แก่พืชต้องจัดทามาให้ในปริมาณที่พอเหมาะและทันต่อความต้องการของพืช ซึ่งในการปลูกถั่วเหลืองปริมาณน้ำที่ให้ตลอดฤดูอยู่ระหว่าง 400-700 มิลลิเมตร (เมธี และไพบุลย์ 2520, สุรีย์ 2523, วิบูลย์ 2526) มีรายงานว่า น้ำ 1 ซม. สามารถให้ผลผลิตถั่วเหลืองได้ 9-100 กก/เฮกตาร์ (Kanamasu 1979) ยังมีผลต่อองค์ประกอบทางสารอาหารของพืชได้ การให้น้ำเกินความจำเป็นในระยะเจริญเติบโตและระยะออกดอกจะทำให้ต้นล้ม และคอกร่วง มีผลทำให้ผลผลิตลดลง และผลผลิตของพืชจะลดลงได้อีกเช่นกัน ถ้าความชื้นที่เป็นประโยชน์ในบริเวณรากพืชลดลงมากกว่า 60%

ถั่วเหลืองเป็นพืชที่ออกดอกมีช่วงเวลาดิถีสั้น 10-30 วัน ซึ่งขึ้นอยู่กับพันธุ์ ในขณะออกดอกจะมีการเจริญทางลำต้นและใบ ถ้าพืชขาดน้ำก่อนออกดอกชุดแรก จะมีผลกระทบต่อกรสร้างพื้นที่ใบและยึดตัวของลำต้น ดอกที่เกิดขึ้นขณะขาดน้ำ จะเป็นดอกที่ไม่สมบูรณ์ไม่สามารถพัฒนาเป็นฝักได้ ในขณะเดียวกันถ้ามีการขาดน้ำในขณะที่กำลังสร้างฝักจะทำให้ฝักชุดหลังเล็กลงด้วย (เฉลิมพล 2526) จากการศึกษาเกี่ยวกับความต้องการน้ำของถั่วเหลืองพบว่า หากมีการขาดน้ำในระยะออกดอกถึงดอกบานเต็มที่และช่วงพัฒนาฝัก จะทำให้ผลผลิตถั่วเหลืองลดลงร้อยละ 10 18 และ 20 ตามลำดับ (เยวาลักษณ์ และ สมศักดิ์ 2526, Hiler et al. 1983) นอกจากนี้ยังพบว่าความชื้นที่พอเหมาะในการงอกและโผล่พ้นผิวดินสำหรับถั่วเหลืองอยู่ระหว่าง 28-56% หากความชื้นสูงกว่า 56-98% จะทำให้การงอกของถั่วเหลืองลดลง ทำให้มีผลกระทบทะเทือนถึงจำนวนต้นและความสม่ำเสมอของแปลงจะลดลงไปด้วย (Syarifudin 1980)

ความสำคัญของอากาศในดินต่อพืช

โดยทั่วไปพบว่าในดินมีช่องว่างประมาณ 40-60% โดยปริมาตร ถ้าช่องว่างเหล่านี้ถูกแทนที่ด้วยน้ำจนอยู่ในสภาพน้ำขัง จะเกิดสภาพที่ไม่เหมาะสมต่อการเจริญเติบโตของพืชไร่ ทำให้การถ่ายเทอากาศไม่ดี เกิดสภาพการขาดออกซิเจนขึ้นกับราก เป็นผลทำให้รากตาย ความเป็นประโยชน์ของน้ำลดลง พืชจะมีลักษณะเหี่ยวเหมือนอาการขาดน้ำ ใบเหี่ยวจะมีสีเหลืองค่อย ๆ ร่วงหล่น อัตราการคายน้ำลดลง ใบจะขาดน้ำมากขึ้นเพราะเนื่องจากรากตายไม่สามารถดูดน้ำได้ เนื่องจากความต้านทานของรากต่อการเคลื่อนที่ของน้ำสู่รากเพิ่มขึ้น (Kramer 1940, อ้างโดยนิวัฒน์ 2517) การที่ดินมีสภาพน้ำขังหลังฝนตกหรือหลังการให้น้ำจะส่งผลให้ปริมาณออกซิเจนและอัตราการหายใจของรากลดลง ผลจากการศึกษาผลของการขาดออกซิเจนในพืชตระกูลถั่วและมะเขือเทศ พบว่าถ้าขาดออกซิเจนเพียงวันเดียวจะทำให้ผลผลิตของถั่วลิ้นเต่าลดลงและมีผลร้ายแรงที่สุดเมื่อรากขาดออกซิเจนในระยะก่อนออกดอก (Erichson และ Vandoren 1960) ในการให้น้ำพืชถ้าให้มากเกินไปจนดินอยู่ในสภาพน้ำขัง จะทำให้เกิดการชะล้างธาตุอาหารลงสู่ส่วนลึกของดินซึ่งรากพืชไม่สามารถดูดน้ำมาใช้ประโยชน์ได้ (Stallings 1957)'

การเตรียมดิน

การเตรียมดินเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีผลต่อการเจริญเติบโตของพืชไร่และมีส่วนทำให้การลงทุนสูง ปัจจุบันจึงมีผู้ศึกษาการลดจำนวนครั้งในการเตรียมดิน โดยให้มีการเตรียมดินน้อยครั้งที่สุดเพื่อเป็นการลดต้นทุนการผลิต และให้น้ำแพร่กระจายอย่างรวดเร็วและทั่วถึงแปลงปลูกพืช (พร 2526, อภิพรธ 2526, เชิดชาติและคณะ 2529, Sharma 1984)

การเตรียมดินโดยวิธีการไม่มีการไถพรวนมีหลายรูปแบบซึ่งแต่ละรูปแบบมีจุดมุ่งหมายเดียวกัน โดยเฉพาะวิธีการเตรียมดินแบบ minimum tillage เป็นวิธีที่ช่วยให้ดิน

มีสภาพเหมาะสมกับการงอกของเมล็ด การเจริญเติบโตและสามารถควบคุมวัชพืชได้อีกด้วย (Bower 1982) สำหรับพื้นที่ที่มีความลาดชันและมีปริมาณน้ำเพียงพอ ลักษณะดินไม่เหนียวหรือทรายจัดจนเกินไป การเตรียมดินโดยไม่มีสารไถพรวนจะช่วยอนุรักษ์ดินและน้ำไม่ทำให้การพังทลายของผิวดิน เมื่อมีการให้น้ำน้ำจะซึมไปในดินได้ดี อีกทั้งลดการระเหยของน้ำที่ผิวดิน ทำให้สามารถใช้น้ำอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น นอกจากนี้การเตรียมดินโดยไม่มีสารไถพรวนยังช่วยให้รากของพืชที่เก็บเกี่ยวแล้วและวัชพืชที่แห้งตายสลายตัว ทำให้เกิดช่องว่างในผิวดินเป็นจำนวนมาก และมีความคงทนถาวรมากกว่าวิธีการที่มีการไถพรวน หากมีการจัดการดินโดยวิธีการไม่ไถพรวนเป็นเวลาดึกค่อกันนาน ๆ ปัญหาผิวดินแน่นย่อมจะไม่เกิดขึ้น (ธวัชชัย 2531)

การเตรียมดินโดยไม่มีสารไถพรวนมักจะมีปัญหาเกี่ยวกับวัชพืช โดยทั่วไปเกษตรกรที่เตรียมดินโดยวิธีการนี้จะเผาตอซังก่อนทำการปลูกพืช การใช้ไฟเผาตอซังนั้นไม่สามารถทำลายวัชพืชที่อยู่ใต้ดินได้ การใช้สารเคมีรบกวนระหว่างสารเคมีประเภทกำจัดและประเภทคุมกำเนิด โดยฉีดพ่นทันทีหลังปลูกเสร็จก่อนที่ถั่วเหลืองและวัชพืชงอก สามารถป้องกันและกำจัดวัชพืช ตลอดจนเพิ่มผลผลิตถั่วเหลืองได้ (มานิสสา และคณะ 2526) ในพื้นที่ดอนที่มีวัชพืชจำพวกหญ้าคาเมื่อมีการเตรียมดินแบบไม่มีสารไถพรวน และมีการใช้สารเคมีกำจัดวัชพืชในอัตราที่ถูกต้องและเหมาะสม จะช่วยลดจำนวนวัชพืชลงได้เนื่องจากต้นวัชพืชที่ถูกกำจัดด้วยสารเคมีจะเน่า และทำหน้าที่เป็นวัสดุคลุมดิน (Tjitrosemito and Suninarno 1987, Tjitrosemito and Wiroatmodjo 1983)

วิธีการเตรียมดินโดยมีการไถพรวนแต่ไม่ยกร่อง เมื่อมีการให้น้ำจะทำให้เกิดสภาพน้ำขังมีวัชพืชขึ้นอย่างหนาแน่น และเป็นปัญหาทำให้ผลผลิตของพืชตระกูลถั่วลดลง (Pookpakdi et al. 1977) นอกจากนี้วิธีการเตรียมดินโดยมีการไถพรวนจะช่วยให้สภาพแวดล้อมและนิเวศวิทยาต่าง ๆ มีความเหมาะสมในการเจริญเติบโตของวัชพืช ซึ่งทำให้เมล็ดวัชพืชที่อยู่ในชั้นดินสามารถแพร่กระจายและเจริญได้ดีเมื่อมีความชื้นและอุณหภูมิที่เหมาะสม พบว่าในการปลูกถั่วเหลืองหลังเก็บเกี่ยวข้าวและเตรียมดินโดยวิธีการไถพรวนนั้นจะทำให้วัชพืชระบาดเพิ่มขึ้น (Nakayama et al. 1984) ในแปลงปลูกถั่วเหลืองที่

มีวัชพืชขึ้นอยู่เป็นจำนวนมากจะทำให้เกิดการแข่งขันระหว่างพืช 2 ชนิดนี้ ในกรณีนี้ถ้าวัชพืชขึ้นหนาแน่นและมีความแข็งแรงกว่า วัชพืชจะเจริญเติบโตได้ช้า แต่หากถ้าวัชพืชมีความแข็งแรงและจำนวนค่าน้อยกว่าวัชพืชจะให้ผลผลิตลดลง 20-90% (Tjitrosemito et al. 1987)

การใช้เครื่องจักรกลขนาดใหญ่ในการเตรียมดินสำหรับปลูกพืช จะทำให้ดินมีการอัดตัวแน่น เกิดชั้นดินดาน การระบายอากาศไม่ดีในชั้นดินและรากพืชไม่สามารถเจริญได้อย่างเหมาะสม (Allen 1981) การเตรียมดินน้อยครั้งที่สุดจะช่วยลดการอัดตัวของดินได้และทำให้ผลผลิตสูงขึ้นร้อยละ 102 เมื่อเปรียบเทียบกับผลผลิตที่ได้รับจากการเพาะปลูกที่มีการเตรียมดิน การเตรียมมากครั้ง โดยเฉพาะวิธีการเตรียมดินด้วยจอบหมุนทำให้ดินแห้งเร็วและจับตัวกันแน่นบนแปลง (Syariffudin 1980)

ในสภาพพื้นที่ที่มีการปลูกถั่วเหลือง โดยวิธีการไม่เตรียมดิน และอาศัยน้ำชลประทานในการปลูกพืชนั้น การหยอดเมล็ดในคอซึ่งที่เผลอแล้วจะทำให้ได้ผลผลิตสูงกว่าพื้นที่ที่มีการไถพรวนและปลูกเป็นแถวหรือขอร่องปลูกถึงร้อยละ 24 นอกจากนี้วิธีปลูกเป็นหลุมหยอดเมล็ดหรือโรยเป็นแถวยังให้ผลผลิตสูงกว่าการปลูกด้วยวิธีหว่าน (เขาวลัทธิ และ สมศักดิ์ 2526) การปลูกถั่วเหลืองแบบโรยเป็นแถวนั้น การใช้ระยะระหว่างแถว 40-50 ซม. ถั่วเหลืองสามารถให้ผลผลิตสูงสุด (สมศักดิ์ และคณะ 2524)

การเตรียมดินโดยไม่มี การไถพรวน มักจะพบปัญหา เรื่อง เครื่องมือปลูกพืชที่เหมาะสม ในปัจจุบันกรมวิชาการเกษตรได้รับเอาเครื่องหยอดเมล็ดชนิด Inverted-T จากสถาบันวิจัยข้าวระหว่างประเทศ (International Rice Research Institute, IRRI) เดิมเป็นแบบแถวเดี่ยว ต่อมาได้ออกแบบพัฒนาให้เป็นแบบสองแถวสามารถหยอดเมล็ดพืชบนดินที่ไม่มี การไถพรวนได้อย่างมีประสิทธิภาพ เครื่องนี้ใช้พ่วงท้ายรถไถเดินตาม ระยะระหว่างแถวรับได้ตั้งแต่ 25-90 ซม. ความสามารถในการทำงานประมาณ 8 ไร่/วัน อัตราเมล็ดรับได้ตามความต้องการโดยการเปลี่ยนเฟืองทดรอบและสปริงกดพวงนำระบบของลูกหยอดเมล็ดเป็นแบบพวงนำ (ภาพที่ 1 และภาคผนวกภาพที่ 3) ซึ่งป้องกันการแตกหักของเมล็ดพืช สามารถใช้ได้ดีเมื่อมีการคลุกเมล็ดด้วยไรโซเนียม สำหรับความลึกใน

การปลูกจะควบคุมและปรับได้ตามสภาพความชื้นของดิน โดยสามารถใช้ได้ในดินที่มีแรงต้านทาน ตั้งแต่ 5-10 กก./ซม². (เชิดชาติ 2529, จารุวัฒน์และคณะ 2530)

ภาพที่ 1 ลักษณะของพานเปิดดิน (soil opener) รูปตัวที่หัวกลับและลูกหยอดเมล็ดระบบพองน้ำ

Choudhary (1986) ได้สรุปว่า เนื่องจากตัวเปิดดิน (soil opener) มีลักษณะบางและคมจึงทำให้ดินเกิดการแตกกระจายน้อยและดินจะกลบเมล็ดพืช ทำให้เกิดการสัมผัสกันระหว่างเมล็ดพืชกับดิน จึงทำให้ได้รับความชื้นได้ดีกว่าเครื่องปลูกแบบที่มีตัวเปิดดินใหญ่ตามปกติ นอกจากนี้ได้รายงานว่าการปลูกถั่วเขียวและข้าวโพด ด้วยเครื่องหยอดเมล็ดชนิด Inverted-T ในพื้นที่ที่ไม่มีการไถพรวน ช่วยให้มีความงอกสูงกว่าการปลูกด้วยมือในพื้นที่ที่มีการไถพรวนนี้ 300 และ 65 เปอร์เซ็นต์ตามลำดับ

ความหนาแน่นของต้นพืชกับการเจริญเติบโตและผลผลิต

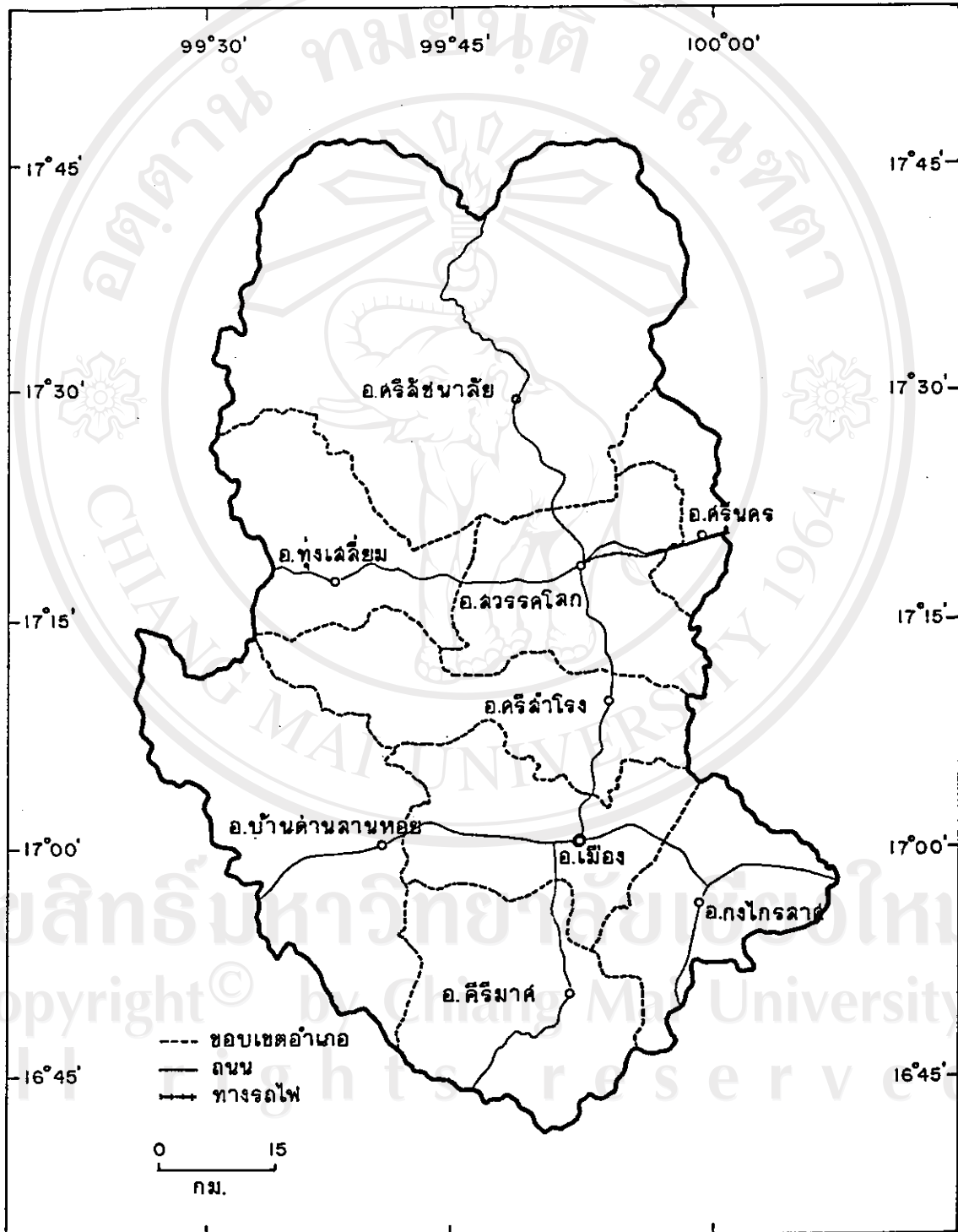
ผลผลิตของถั่วเหลืองนอกจากขึ้นอยู่กับพันธุ์ ความอุดมสมบูรณ์ของดิน สภาพ
 สิ่งแวดล้อมและฤดูกาลแล้ว จำนวนต้นต่อพื้นที่ที่เหมาะสมยังเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญยิ่ง (กรม-
 วิชาการเกษตร 2520) ความหนาแน่นของจำนวนต้นนี้จะมีอิทธิพลต่อผลผลิต และองค์ประ-
 กอบผลผลิต ถ้าความหนาแน่นสูงจะทำให้ผลผลิตสูงตามไปด้วย ถึงระดับหนึ่งพบว่าผลผลิตจะ
 มีค่าสูงสุดอยู่ในช่วงความหนาแน่นระหว่าง 20-60 ต้น/ม². ถ้าหากมีจำนวนความหนาแน่น
 น้อยกว่านี้จะทำให้ผลผลิตลดน้อยลงทั้งนี้เนื่องมาจากมีจำนวนต้นต่อไร่ต่ำ ความหนาแน่นของ
 ต้นปลูกมีบทบาทต่อการเจริญเติบโต และการสร้างผลผลิตของพืชอันเป็นผลมากจากการแก่ง
 แย่งปัจจัยในการเจริญเติบโต เช่นการแก่งแย่งความชื้นของดินแร่ธาตุอาหารและแสง
 เป็นต้น ซึ่งผลสุดท้ายพืชจะแสดงให้เห็นในลักษณะต่าง ๆ กันหลายประการเช่นการสะสม
 น้ำหนักแห้ง การพัฒนาพื้นที่ใบ ความสูง การหักล้ม และองค์ประกอบผลผลิต (เฉลิมพล
 2526) ส่วนอิทธิพลของอัตราปลูกต่อองค์ประกอบผลผลิตนั้นพบว่าจำนวนพักต่อต้นจะผันแปร
 ไปง่ายที่สุด การปลูกถั่วเหลืองโดยใช้จำนวนต้นปลูกเพิ่มจาก 7,500 ต้น/เฮกตาร์ เป็น
 600,000 ต้น/เฮกตาร์ จะทำให้จำนวนพักต่อต้นลดลงอย่างมากในขณะเดียวกันจำนวน
 เมล็ดต่อพัก และน้ำหนักของ 100 เมล็ดจะไม่เปลี่ยนแปลงมากนักเมื่ออัตราการปลูกเปลี่ยนแปลงไป (อภิพรธ 2523)

ระบบเกษตรนิเวศน์ของพื้นที่เป้าหมาย

ก่อนการวางแผนการทดลองในการศึกษาครั้งนี้ ได้ทำการวิเคราะห์พื้นที่เป้าหมาย บริเวณโครงการพัฒนาน้ำใต้ดินเพื่อการชลประทานจังหวัดสุโขทัย (ภาพที่ 2) โดยใช้วิธีการวิเคราะห์ระบบเกษตรนิเวศน์ (Agroecosystem analysis, Conway 1983) จากข้อมูลหัตถ์ภูมิซึ่งรายงานโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับโครงการซึ่งได้แก่ กรมชลประทาน กรมส่งเสริมสหกรณ์ การส่งเสริมการเกษตร กรมวิชาการเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร และสถาบันเทคโนโลยีแห่งเอเชีย (Asian Institute of technology, AIT) ทำการวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลปฐมภูมิ ด้วยการสุ่มวิเคราะห์ผลผลิตและประเมินผลสถานการณ์ของเกษตรกร ด้วยการใช้แบบสอบถามโดยมีข้อสรุปดังนี้

สถานการณ์และสภาพทั่วไป

โครงการพัฒนาน้ำใต้ดินเพื่อการชลประทานโซนที่ 2 เป็นโครงการที่อยู่ในเขตภาคเหนือตอนล่าง ซึ่งตั้งอยู่ในเขตปกครองของตำบลคลองมะพลับ ตำบลศรีนคร อำเภอสี่นคร ตำบลในเมือง อำเภอสวรรคโลกจังหวัดสุโขทัย และบางส่วนของเขตตำบลคอหมู อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์ (ภาพที่ 3) พื้นที่ของโครงการอยู่ระหว่างลุ่มแม่น้ำยมและแม่น้ำป่าน ซึ่งมีน้ำใต้ดินบริบูรณ์ โดยมีพื้นที่รวมทั้งสิ้น 35,000 ไร่ แต่พื้นที่ที่ใช้ประโยชน์ของโครงการที่สำรวจได้มีปัจจุบันมี ประมาณ 27,772 ไร่ มีเกษตรกรจำนวน 1,135 ครอบครัว อยู่ในความควบคุมดูแลของนิคมสหกรณ์สวรรคโลกจังหวัดสุโขทัย ได้มีการจัดสรรพื้นที่ให้เกษตรกรครอบครัวละ 30 ไร่ เกษตรกรที่มีกรรมสิทธิ์ครอบครองที่ดินทำกินล้วนเป็นสมาชิกของสหกรณ์นิคมสวรรคโลกจำกัดทั้งสิ้น บริเวณพื้นที่โครงการมีถนนเชื่อมติดต่อกันภายในอย่างสมบูรณ์ (ภาคผนวกภาพที่ 1)

ภาพที่ 2 เส้นทางคมนาคมและขอบเขตของอำเภอต่าง ๆ ในจังหวัดสุโขทัย

ภาพที่ 3 ขอบเขตตำบลต่างๆ ของอำเภอลวรรคโลก และ อำเภอศรีนคร จังหวัดสุโขทัย

รัฐบาลมีนโยบายในการพัฒนาแหล่งน้ำใต้ดินเพื่อการเกษตร โดยแบ่งออกเป็น
 โซนตามลักษณะการสำรวจพื้นที่ไว้หลายโซน แต่เนื่องจากสภาพแวดล้อมของโครงการพัฒนา
 น้ำใต้ดิน โซนที่ 2 อาเภอสุวรรณภูมิโครงการสร้างพื้นฐานที่สมบูรณ์กว่าดังที่กล่าวมาแล้วข้าง
 ค้น รัฐจึงได้เร่งรัดให้กรมชลประทานดำเนินการพัฒนาน้ำใต้ดินก่อนพื้นที่อื่น ๆ โดยให้บริษัท
 ที่ปรึกษาจากต่างประเทศมาดำเนินการในปี 2522 ทำการขุดบ่อน้ำใต้ดิน และวางระบบ
 การส่งน้ำภายในพื้นที่ ซึ่งแล้วเสร็จในปี 2524 ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 404.9 ล้านบาท ได้
 บ่อน้ำใต้ดินจำนวน 100 บ่อ มีเป้าหมายให้ครอบคลุมพื้นที่เพาะปลูก 35,000 ไร่ ค่าเงิน
 การส่งน้ำให้เกษตรกรทำการเพาะปลูกพืชได้สมบูรณ์ในปี 2525 โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อ
 ให้เป็นโครงการนำร่องในการพัฒนาการใช้น้ำใต้ดินและประกาศให้เป็นเขตเร่งรัดเพื่อเพิ่ม
 ผลผลิตการเกษตร (2525-2529) แต่ทั้งนี้คณะทำงานจากตัวแทนจากกรมกองต่าง ๆ ซึ่ง
 เป็นหน่วยงานหลักในการพัฒนาการเกษตร เข้าร่วมรับผิดชอบในการพัฒนาให้เกิดผลตอบ
 แพนคุ้มค่าต่อการลงทุนให้เร็วที่สุด

ต่อมาในปี 2529 ได้เปลี่ยนแปลงนโยบายการพัฒนาพื้นที่จากการเร่งรัดเพื่อ
 เพิ่มผลผลิตการเกษตร ไปสู่การเร่งรัดการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นแหล่งผลิตเมล็ดพันธุ์โดยตรง

ลักษณะทางกายภาพ

พื้นที่เดิมของโครงการเป็นเขตป่าเสื่อมโทรม รัฐเปิดให้เป็นพื้นที่เพาะปลูกพืช
 ไร่ พื้นที่มีความลาดชัน 1-2% ปัจจุบันได้มีการปรับพื้นที่เพื่อทำนาบางส่วน โดยมีพื้นที่ลุ่ม
 ประมาณ 40% และพื้นที่ดอนประมาณ 60% ดินที่พบมีหลายชุด คือ ดินชุดชัยนาท ชุดราชบุรี
 นครปฐม กำแพงแสน ปากช่อง เชียงราย แม่สาย และศรีสะเกษ ซึ่งเป็นดินที่เกิดจาก
 การทับถมของตะกอนที่มีอินทรีย์วัตถุสูงบริเวณหน้าดิน การระบายน้ำดี มีระดับน้ำใต้ดินต้น
 ความอุดมสมบูรณ์ของดินเหมาะสำหรับทำนาและปลูกพืชไร่

ลักษณะภูมิอากาศเป็นแถบมรสุมเขตร้อนมีอุณหภูมิเฉลี่ย 30-35 องศาเซลเซียส
 ในฤดูร้อน 25-30 องศาเซลเซียสในฤดูฝน และ 15-20 องศาเซลเซียสในฤดูหนาว

ปริมาณน้ำฝนโดยเฉลี่ยในรอบ 10 ปี ประมาณ 1,260 มิลลิเมตร เป็นพื้นที่
ตกในฤดูฝนประมาณ 1,170 มิลลิเมตรหรือประมาณร้อยละ 93 ของปริมาณฝนตลอดปี ส่วน
ฤดูหนาวและตอนต้นฤดูร้อนมีฝนตกโดยเฉลี่ยประมาณปีละ 90 มิลลิเมตรหรือประมาณร้อยละ
7 ของปริมาณฝนที่ตกตลอดปี

แหล่งน้ำธรรมชาติมีคลองธรรมชาติไหลผ่าน 6 สาย ได้แก่ คลองน้ำเก่า
คลองปู่ คลองยาว คลองลึก คลองกล้วย และคลองน้ำรอง

เนื่องจากโครงการพัฒนาน้ำใช้คืนจังหวัดสุโขทัย ซึ่งเป็นที่ราบอยู่ระหว่าง
แม่น้ำยมและแม่น้ำน่าน จากการสำรวจของสำนักงานคณะ กรรมการวางแผนเศรษฐกิจ
แห่งชาติพบว่า อัตราการไหลของน้ำในแม่น้ำประมาณ 200-300 ม³/ชม. ปริมาณน้ำ
ใช้คืนสามารถนำมาปลูกพืชได้ตลอดปีและมีพื้นที่รับน้ำได้ 241,000 ไร่

บริเวณพื้นที่ศึกษามีระบบชลประทานจากบ่อน้ำใช้คืนจำนวน 100 บ่อ แต่ละบ่อ
ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 300-400 ไร่ มีอัตราการไหลของน้ำ 200 ม³/ชม. ส่งน้ำ
ด้วยระบบท่อน้ำพีวีซีซึ่งฝังใต้ดินไปสู่แปลงเกษตรกรรมที่วางน้ำ (riser) ประมาณ 10 ทิว
(ภาคผนวกตารางที่ 1) เมื่อมีการสูบน้ำจะเปิดหัวจ่ายน้ำครั้งละ 2 ทิว ติดต่อกันเป็นเวลา
5-6 วัน เปิดวันละ 10 ชม. จำนวนผู้ใช้น้ำ 10-12 คน/บ่อ (ภาคผนวกตารางที่ 2)
ในปี 2529 อัตราค่าน้ำ 0.14 บาท/ม³.

ลักษณะทางชีวภาพ

ระบบการปลูกพืชก่อนมีโครงการ พื้นที่เพาะปลูกเดิมเป็นเขตป่าเสื่อมโทรม
ปลูกพืชโดยอาศัยน้ำฝน เกษตรกรปลูกฝ้ายเป็นหลัก ซึ่งประสบผลสำเร็จในระยะแรก เมื่อ
ฝ้ายราคาตกต่ำ แมลงศัตรูพืชระบาดรุนแรง เกษตรกรจึงหันมาปลูกพืชอื่นแทน ต่อมามีการ
เปลี่ยนแปลงการปลูกพืช โดยพื้นที่ลุ่มมีระบบ ชั่ว-ข้าว ในฤดูแล้งเกษตรกรจะสูบน้ำจากบ่อ
ต้นขึ้นมาเสริมเมื่อมีการขาดน้ำ บนพื้นที่ดอนเกษตรกรปลูกพืชที่ล้อมลำน้ำระหว่างฝ้ายกับถั่ว-
เหลืองนอกจากนี้ยังปลูกพืชเดี่ยว ได้แก่ ถั่วเหลือง ถั่วเหลืองพืควำ ถั่วเขียว ฝ้าย ข้าวโพด

ถั่วลิสงและอ้อย ในสภาพพื้นที่ที่เหมาะสมบางส่วนสามารถปลูกถั่วเหลืองคันฝนและถั่วเขียว
ฝั้วดำในระยะปลายฝน

ระบบการปลูกพืชหลังมีโครงการ เมื่อเริ่มมีโครงการชลประทาน ระบบการ
ปลูกพืชและพื้นที่ปลูกมีความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา โดยปี 2525 มีการปลูกพืชระบบพืช
ตระกูลถั่ว-ข้าว-ข้าว โดยปลูกถั่วเหลืองระหว่างเดือนธันวาคม-เมษายน มีพื้นที่ปลูกถั่ว-
เหลือง 1,436 ไร่ ปี 2526 มีระบบการปลูกพืชเช่นเดิม แต่พื้นที่ปลูกถั่วเหลืองได้เพิ่มขึ้น
เป็น 3,782 ไร่ ในระยะต่อมาเมื่อปริมาณน้ำมีจำกัดจึงส่งผลให้ระบบการปลูกพืชเป็น
เปลี่ยนไปเป็น ถั่วเหลือง-ข้าว ซึ่งในปี 2527 มีพื้นที่เพาะปลูกถั่วเหลือง 5,557 ไร่ ในปี
2528 ระบบการปลูกพืชเป็นระบบเดียวกันกับปี 2527 แต่พื้นที่ปลูกถั่วเหลืองเพิ่มขึ้นเป็น
11,642 ไร่ (ภาคผนวกตารางที่ 3)

สำหรับปี 2529 ระบบการปลูกพืชที่เพิ่มขึ้นได้แก่ ถั่วเหลือง-ข้าว และ
ถั่วเหลือง-ข้าว-ถั่วเหลือง ซึ่งการปลูกพืชในระบบหลังมีอยู่ในพื้นที่เป็นส่วนน้อย เนื่องจาก
การปลูกถั่วเหลืองพืชที่ 3 เป็นการปลูกปลายฤดูฝน ต้องการผลผลิตเพื่อเป็นเมล็ดพันธุ์สำหรับ
ฤดูแล้ง (ภาคผนวกภาพที่ 2)

จะเห็นได้ว่าระบบปลูกพืชที่นิยมกันแพร่หลายได้แก่ระบบถั่วเหลือง-ข้าว โดยมี
ถั่วเหลืองเป็นพืชหลัก พื้นที่เพาะปลูกถั่วเหลืองมีแนวโน้มสูงขึ้นเป็น 12,975 ไร่ในปี 2529
ในขณะที่พื้นที่เพาะปลูกพืชอื่นลดลง สำหรับด้านผลผลิตของถั่วเหลืองยังมีความผันแปรอยู่
ตลอดเวลา

สภาพเศรษฐกิจและสังคม

ภายในโครงการมีเกษตรกรจำนวน 1,135 ครอบครัว มีสมาชิกเฉลี่ยครอบ
ครัวละ 5 คน พื้นที่ถือครองเพื่อที่อยู่อาศัยและทำการเกษตร 30 ไร่/ครอบครัว สำหรับ
แหล่งเงินทุน กู้ยืมเงินโดยมีการกู้ทั้งในระบบสหกรณ์และนอกระบบจากพ่อค้า เพื่อนบ้าน
ญาติ พี่น้องและอื่น ๆ สภาพการใช้แรงงานส่วนใหญ่ใช้แรงงานจ้าง แรงงานตัวเองและ

แรงงานแลกเปลี่ยนมีเป็นส่วนน้อย

จากการศึกษาและวิเคราะห์ระบบเกษตรนิเวศน์โดยใช้ข้อมูลหัตถ์ภูมิร่วมกับข้อมูลปฐมภูมิด้วยแบบสอบถามปี 2529-2530 พบว่า ระบบการปลูกพืชมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเกษตรกรรมมีความเสี่ยงสูง ทั้งนี้เนื่องจากเมื่อเริ่มมีโครงการ เกษตรกรผู้ใช้น้ำไม่ได้รับการฝึกอบรมให้เข้าใจเกี่ยวกับความรู้ในการปลูกพืชโดยอาศัยน้ำใต้ดิน เกษตรกรซึ่งเป็นผู้ได้รับประโยชน์จึงขาดความกระตือรือร้น และขาดความมั่นใจในการปลูกพืชว่าพืชชนิดใดจะได้รับผลคุ้มค่าต่อการลงทุน แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงชนิดพืชปลูกหลายชนิด แต่ก็ไม่ได้ทำให้ผลผลิตของพืชแต่ละชนิดเพิ่มขึ้นอย่างสม่ำเสมอ ต่อมา โครงการฯ สนับสนุนให้มีการผลิตถั่วเหลืองฤดูแล้งเป็นเมล็ดพันธุ์ซึ่งมีผลทำให้ราคาสูงกว่าตลาดท้องถิ่น จึงมีผู้นิยมปลูกถั่วเหลืองมากขึ้น มีผลทำให้ระบบถั่วเหลือง-ข้าว เป็นระบบที่เกษตรกรปฏิบัติอยู่มากในปัจจุบัน

การเกษตรกรรมและวิธีการให้น้ำชลประทาน

เกษตรกรเตรียมดินเพื่อปลูกพืชตระกูลถั่ว โดยใช้รถแทรกเตอร์ขนาดใหญ่อัด 1-2 ครั้ง และตากดินทิ้งไว้ 2-3 สัปดาห์ ให้น้ำชลประทานด้วยวิธีให้น้ำท่วมเป็นฝืน เมื่อน้ำเข้าเต็มแปลงแรกจะเจาะคันนาให้น้ำจากแปลงแรกไหลสู่แปลงที่สอง โดยเริ่มจากแปลงที่มีระดับสูงกว่าไปสู่แปลงที่มีระดับต่ำกว่า ในขณะที่มีการให้น้ำจะหว่านเมล็ดถั่วเหลือง ในอัตรา 25-30 กก./ไร่ (ภาพที่ 4) จากนั้นเกษตรกรก็กั้นน้ำในแปลงเพื่อแช่เมล็ดไว้ 1 คืนแล้วจึงระบายน้ำออก หลังจากการให้น้ำครั้งแรก เมื่อพืชเจริญเติบโตจะให้น้ำอีก 3 ครั้ง ตลอดฤดูปลูกให้น้ำรวม 4 ครั้ง

ภาพที่ 4 วิธีการปลูกถั่วเหลืองฤดูแล้งโดยการใช้น้ำชลประทานของเกษตรกร

ปริมาณน้ำที่ให้ตามวิธีการของเกษตรกร

การวิเคราะห์ข้อมูลหัตถภูมิจากรายงานการส่งน้ำของโครงการฯ พบว่าเกษตรกรใช้น้ำจำนวนมากในการให้น้ำถั่วเหลือง โดยแต่ละครั้งให้เฉลี่ยประมาณ 16.8 ซม. จากปริมาณน้ำที่สูบได้จากข่อบาดาลประมาณ 2,000 ม³./วัน เมื่อใช้วิธีการจัดการดินของเกษตรกรสามารถให้กับพื้นที่รับน้ำได้เพียง 7.8 ไร่/วัน โดยให้เป็นปริมาณ 16.8 ซม. ในครั้งแรก ซึ่งสามารถส่งไปยังพื้นที่รับน้ำทั้งสิ้น 185 ไร่/บ่อ หรือ 53% ของพื้นที่เท่านั้น โดยมีรอบเวรการให้น้ำครั้งแรกห่างจากครั้งที่ 2 เป็นเวลา 32 วัน (ตารางที่ 1) แต่ต่อมาในปี 2530 โครงการฯ ได้กำหนดให้มีรอบเวรการให้น้ำครั้งละ 25 วัน ซึ่งน่าจะเป็นสิ่งจำกัดพื้นที่ปลูกถั่วเหลืองของโครงการฯ ผลการวิเคราะห์ยังพบว่าเกษตรกรให้น้ำถั่วเหลืองตลอดฤดูเพียง 4 ครั้ง รวมปริมาณน้ำทั้งสิ้นประมาณ 68.4 ซม. หรือ 1094.4 ม³./ไร่ เสียค่าใช้จ่ายสำหรับค่าสูบน้ำประมาณ 153 บาท/ไร่ ผลผลิตถั่วเหลืองที่ได้เฉลี่ย 200 กก./ไร่ ซึ่งการปลูกถั่วเหลืองพันธุ์เดียวกันบนดินที่มีความอุดมสมบูรณ์คล้ายกันที่สถานีทดลองพืชไร่ศรีสำโรง โดยมีการให้น้ำอย่างเพียงพอได้ผลผลิตถึง 382 กก./ไร่ (เขาวลัษณ์ และสมศักดิ์ 2520)

ตารางที่ 1 ข้อมูลการส่งและใช้น้ำชลประทาน จากน้ำใต้ดินบางบ่อ เขตโซนที่ 2

บ่อเลขที่	พื้นที่รับน้ำ ชลประทาน (ไร่/บ่อ)	อัตราการไหล (ม. ³ /ชม.)	ปริมาณน้ำที่ ให้ต่อครั้ง (ชม.)	รอบเวรการให้น้ำ (วัน)	พื้นที่รับน้ำ ชลประทาน (ไร่/วัน)
19	310	216	16.4	35	8.9
23	320	210	21.3	33	6.1
55	315	210	14.0	28	8.6
88	295	200	15.3	29	8.1
97	300	200	17.1	36	7.3
เฉลี่ย	308	207.2	16.8	32	7.8

ที่มา: งานส่งน้ำและบำรุงรักษาโครงการเร่งรัดการให้น้ำใต้ดินเพื่อการชลประทาน (2529)

ผลการวิเคราะห์พื้นที่และการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นทำให้พบประเด็นปัญหาที่ควร
แก่การศึกษาและพัฒนาโดยสรุปดังนี้

1. การไหลพรวนดินจำนวนมากครั้งและคาบดินไว้นั้นทำให้การให้น้ำแต่ละครั้งต้องให้ในปริมาณที่มากเฉลี่ยครั้งละ 17.1 ซม. โดยที่พืชไม่สามารถนำไปใช้ได้
อย่างมีประสิทธิภาพ น้ำบางส่วนจะไหลซึมสู่ดินส่วนล่างซึ่งเกินระดับที่พืชจะนำไปใช้ได้ นอก
จากนี้เมื่อให้น้ำเต็มที่ทำให้เกิดสภาพน้ำขังในแปลงเพาะปลูกได้

2. การใช้พื้นที่ที่ยังไม่เต็มพื้นที่เพาะปลูก เกษตรกรให้น้ำแก่ถั่วเหลืองครั้งแรก
เฉลี่ย 16.8 ซม. หรือ 268.8 ม³./ไร่ ในกรณีที่มีอัตราการไหล 2,000 ม³./วัน
จะทำให้ได้พื้นที่รับน้ำเพียง 7.8 ไร่/วัน เมื่อมีช่วงเวลาการให้น้ำ 25-30 วัน/รอบเวร
จะได้พื้นที่รับน้ำประมาณ 185 ไร่/บ่อ จากพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 350-400 ไร่/บ่อ

3. รอบเวรการให้น้ำซึ่งห่างกัน 25-30 วันนั้น เป็นช่วงเวลาที่ไม่ตรง
และทันต่อความต้องการน้ำในช่วงวิกฤตของพืช ซึ่งอาจมีผลทำให้ได้ผลผลิตเพียง 200 กก.
/ไร่ ซึ่งต่ำกว่าผลผลิตที่โครงการคาดว่าจะได้รับ (300 กก./ไร่) เมื่อมีการใช้น้ำจาก
บ่อน้ำบาดาล นอกจากนี้คุณภาพของเมล็ดไม่สมบูรณ์และไม่เหมาะสมกับการผลิตเพื่อเป็น
เมล็ดพันธุ์

4. การหว่านเมล็ดในสภาพน้ำขังทำให้สูญเสียเมล็ดเป็นจำนวนมาก และมี
เปอร์เซ็นต์ความงอกต่ำ เพราะเมล็ดส่วนใหญ่ที่ไม่งอกจะค้างอยู่ที่ผิวดิน ได้รับความชื้นไม่
เพียงพอ และมีบางส่วนจะเน่าเมื่ออยู่ในสภาพน้ำขังส่วนเมล็ดที่งอกได้จะเป็นเมล็ดที่ฝังอยู่
ใต้ดิน และอยู่ระหว่างก้อนดินที่แตกกระจายเมื่อมีการให้น้ำ

จากการวิเคราะห์ข้อมูลดังกล่าวมาข้างต้นพอประมวลได้ว่าวิธีการเตรียมดิน
ด้วยการไหลพรวนดินและปลูกด้วยวิธีหว่านเมล็ดที่ใช้นั้น เมื่อมีการให้น้ำแบบท่วมเป็นพื้น ทำให้
สิ้นเปลืองน้ำไปมากเกินความต้องการพืช มีผลกระทบถึงเปอร์เซ็นต์ความงอกของเมล็ดและ
รอบเวรการให้น้ำ ทำให้ผลผลิตและคุณภาพของเมล็ดลดลงโดยไม่สามารถขยายพื้นที่เพาะ
ปลูกให้เต็มพื้นที่ได้

ดังนั้นหากมีการปรับปรุง วิธีการเตรียมดินและปลูกพืชโดยไม่มีการไถพรวน และปลูกเป็นแถวโดยใช้เครื่องหยอดเมล็ด พร้อมกับให้น้ำในปริมาณที่เหมาะสม และทันต่อความต้องการของพืชในช่วงวิกฤต จะทำให้ประสิทธิภาพการใช้น้ำ ผลผลิตต่อไร่ และคุณภาพของเมล็ดพันธุ์เพิ่มขึ้น ทั้งยังช่วยลดการสูญเสียน้ำโดยไม่จำเป็น ซึ่งจะมีผลทำให้สามารถเพิ่มพื้นที่เพาะปลูกให้เต็มพื้นที่ได้ตามเป้าหมาย

ลิขสิทธิ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Copyright© by Chiang Mai University
All rights reserved